

УДК 141.7:316.42
**ДЕРЖАВА ТА ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО НА ШЛЯХУ
ВІД СВОБОДИ ВІД... ДО СВОБОДИ ДЛЯ КОЖНОГО-БАГАТЬОХ-
ВСІХ**

Нерсесян Г.А.

здобувач кафедри філософії

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут»

Стаття посвячена раскрытию архитектоники протекания взаимосвязей в рамках осуществления противоречия "государство-общество" в социалистическую и капиталистическую эпохи. В условиях либеральной доктрины общественного развития делается акцент на необходимости выработки гражданского общества в качестве рациональной превращенной формы налаживания утраченной диалектической взаимосвязи между государством и обществом в целях надлежащего развертывания и разрешения противоречия.

The article deals with the disclosure of the architectonics flow relationships in the implementation of contradictions "state-society" in the socialist and capitalist era. In the liberal doctrine of social development focuses on the need to develop civil society as a rational form of establishing a converted lost the dialectical relationship between state and society in order to properly deploy and resolve contradictions.

Стаття присвячена розкриттю архітектоники протікання взаємозв'язків в рамках здійснення суперечності "держава-суспільство" у соціалістичну і капіталістичну доби. В умовах ліберальної доктрини суспільного розвитку робиться наголос на необхідності продукування громадянського суспільства в якості раціональної перетвореної форми налагодження втраченого діалектичного взаємозв'язку між державою і суспільством з метою належного розгортання і вирішення суперечності.

Ключові слова: держава, суспільство, перетворена форма, виховання.

При кожному типі суспільного устрою сутність громадянина неодмінно змінюється (Аристотель). Цей вислів давньогрецького філософа залишається споконвічно вірним, а суспільна практика виступає лише критерієм її істинності. Трансцендентний імператив розвитку будь-якого суспільства має супроводжуватись якомога людянішими і гуманнішими змінами у сутності громадян, інакше – соціальна деградація, економічний занепад, суспільний регрес.

Поставання людини-громадянина у всій істинності, всебічності і цілісності (Р.М.Богачев) є невід'ємним процесом і результатом здійснення суперечності *держави і суспільства*. Відколи взагалі виникає держава – відбувається розмежування державної і недержавної сфери діяльності суспільства. Тому проблема відносин держави і суспільства є однією з найбільш гострих наукових проблем, яка завжди стоїть актуальною у всі часи.

Деформовані взаємовідносини держави і суспільства є передумовою різних соціальних конфліктів, суспільних криз, революцій тощо. Згадаймо, за останнє десятиліття у світі відшуміла низка революцій, локальних військових конфліктів, глобальних суспільних криз. Чого варта світова фінансово-економічна криза сьогодення.

Всі проблеми суспільного розвитку в рамках державної форми суспільного устрою виникають на тлі неузгодженості, або неадекватного, деформованого розгортання суперечності між державою і суспільством. І саме сьогодні проблема відносин держави і суспільства залишається в основі усіх глобальних суспільних зрушень, від яких наразі залежить перспективи розвитку кожного-багатьох-всіх.

Взаємовідносини держави та громадянського суспільства є серйозним чинником розвитку соціального організму в умовах сьогодення. Розуміння всього комплексу цих відносин означає виявлення можливостей трансформації суспільної системи, її здатності до самооновлення і розвитку. Особливу важливість такого роду завдання набуває саме для сучасних країн, які переживають перехідний період, коли і формування нової державності, і становлення повноцінного громадянського суспільства багато в чому залежать від успішного функціонування і взаємодії цих основних суб'єктів соціального та політичного процесів. [3, 29]

В сутності все є відносним (Г.В.Ф.Гегель). Тобто, для адекватного осягнення сутності явищ, потрібно розглядати речі як діалектичну суперечність, яка виникає, розгортається і вирішується – здійснюється.

Саме тому, аби розібратися, що відбувається з еволюцією взаємозв'язку між суспільством і державою, а відтак і неминуче з кожним, з країною, зі світом, потрібно озирнутися у минуле. Адже на ці запитання не можна дати істинної і зрозумілої відповіді, якщо не досягнути, що з нами відбувалося, а найголовніше – що з нами повинно відбуватися, повинно в силу історичної необхідності [4].

Адже кожна суспільна формація визначає *архітектоніку* відносин держави і суспільства. Якщо соціалістична держава уособлює владу всього суспільства або соціальну владу як механізм розгортання суперечності *одиночного і загального*, то сучасні держави, що приходять на зміну соціалістичним на всьому пострадянському просторі, представляють владу пануючого класу або великого капіталу. Особистісне зовнішньо протиставляється *суспільному*.

Будівництво соціалістичного суспільства ґрунтувалося на постулатах класиків марксизму, які розуміли, що держава у утилітарному сенсі є організацією політичної влади економічно пануючого класу по пригніченню інших верств населення.

"Політична влада у власному розумінні слова, – писав К. Маркс, – це організоване насильство одного класу для придушення іншого" [5, 447]. "Держава, – стверджував Ф. Енгельс, – є не що інше, як машина для придушення одного класу іншим" [5, 200-201].

Слідом за Енгельсом В.І. Ленін також бачив у державі машину "для підтримки панування одного класу над іншим" [6, 73]. "Держава, – вважав він, – є орган панування певного класу, який не може бути прикладом зі своїм антиподом (з протилежним йому класом)" [6, 8], або про "державу, яка є втіленням права у суспільстві".

Усвідомлюючи державу в такому сенсі класики марксизму і їх послідовники-практики прагнули побудувати суспільство людяне, в якому немає класів і соціального пригнічення, де держава і суспільство є взаємопроникаючими і взаємообумовленими та не протиставляються антагоністично одне одному. Історичним стартом для побудови такого суспільства стає Велика Жовтнева соціалістична революція, яка ставить хрест на експлуаторській державі і буржуазній державності. Влада належить народу, робочому класу – трудящим. Нажаль: на той час – трудящим, а не творящим (рос.) (Новіков Б.В.). Економічну надбудову соціалістичної держави починають складати організовані форми суспільної власності, в

основі яких широка соціальна база, якою управляють самі трудящі.

Необхідно зауважити, що пролетарська соціалістична держава, відколи виникає, відтоді й власне починає відмирати. Держава залишається архаїзмом, вона стає відмираючою «напівдержавою» (К.Маркс), що має в майбутньому замінитися суспільним самоуправлінням в процесі усупільнення держави і одержавлення суспільства.

Соціалістична держава – історично прикінцевий тип організації державності у хронотопі "*протодержавна – державна – постдержавна*" (Г.Б.Новіков) форми регулювання суспільних відносин. Або за словами Р.М.Богачева, формою узагальнення сутнісних сил людини-людей-людства в процесі сходженні "*диференціація – інтеграція – мережування*". В історичній ритміці результатом є поставання *мережування* як найвищої форми організації суспільного життя.

Це не означає, що державу і суспільство можна ототожнювати. Держава – це суспільний орган, посередник-машина між людиною і суспільством. Але держава як орган все одно має розчинитися у суспільстві через здійснення суперечності внутрішнього і зовнішнього і в процесі *одержавлення суспільства і усупільнення держави*. В той же час держава – це інституційне оформлення, політична організація суспільства або правове впорядкування буття, констатуюча і конституюча форма регулювання суспільних взаємодій і соціальних взаємовідношень (за Б.В.Новіковим), тобто явище його зовнішньої ідентичності. А суспільство – це змістовна сутність держави, елемент її внутрішньої ідентичності. В той же час держава виступає механізмом здійснення суперечності, або її нівелювання, запобігання виникнення, розгортання та вирішення. Приміром вдалої регуляторної політики держави по розгортанню суперечності в добу переходу від ерзац-капіталістичної системи Російської імперії до соціалістичної радянської держави може бути Нова економічна політика радянської влади (А.А.Мельниченко) у часи соціалістичного будівництва. НЕП стає дієвим механізмом прискорення інтеграції та усупільнення промисловості і економіки загалом.

Головним здобутком соціалістичного будівництва стає усупільнення держави як політичної форми організації життя суспільства. Радянський народ поважає і дбає про свою державність, уособленням якої він є, а соціалістична держава піклується про свій народ, виразником

інтересів яких вона виступає. Так виникають інтегративні механізми побудови суспільних діалектичних детермінант: *патріотизму – патерналізму, "розподілу самодіяльності – самодіяльного розподілу"* (Б.В.Новіков). Тобто, *солідарності та творчості*. Лапідарно, суспільство не протиставляє себе з державою, а держава не відокремлюється від суспільства. У суспільстві панують креативні та об'єднуючі настрої і зрушення у всьому масиві духовної, матеріальної і чуттєвої культури.

З розпадом Радянського Союзу на теренах суверенних держав виникають історичні передумови для протиставлення держави і суспільства. Перехід на ліберальну ринкову платформу суспільного розвитку проковує процеси диференціації по лінії "держава – суспільство".

Поступово суспільна держава як розгортання суперечності *одиночного і загального* у часи радянського минулого трансформується у відокремлену державу і відособлене суспільство. Це початок виникнення антагонізму *одиночного і загального*. Держава знову починає налаштовуватись до здійснення волі тих верств населення, які в умовах панування приватної власності зосереджують під своїм володінням певні статки та завзято формують надбудову для *вкорінення* у владу.

Бажання рухатися через гроші (майно) до влади пояснюється тим, що приватний капітал починає невпинно редукувати передумови для суспільної нерівності, для розмежування на поступово багатіючих і мимоволі зубожіючих. Такі соціально-майнові трансформації стають головною умовою кристалізації держави у новій суспільно-функціональній подобі, у ролі «захисника» інтересів груп приватних власників.

Адже держава у відомому сенсі існувала не завжди, це еволюційна форма суспільно-інституційного устрою. Як відомо, були суспільства, які самотужки здійснювали свій суспільний лад, організаційно оформляли суспільне буття, без інститутів державної влади і примусу вирішували суспільні колізії. Однак "на певному ступені економічного розвитку, який необхідно був пов'язаний з розколом суспільства на класи, держава стала в силу цього розколу необхідною" [1, 239].

Теж саме починає відбуватись і з досягненням незалежності України, коли за рівнем передусім матеріальної забезпеченості не можна не помітити диференціацію суспільства на багатіючих і зубожіючих. Адже не буває бідних без багатих, сильних без слабих: однією рукою

не можна аплодувати (Б.В.Новіков). Це діалектика всього сущого.

Суспільна асиміляція держави стає нагальною необхідністю. Іншими словами, українська держава своїм теперішнім дещо деформованим – краще: спотвореним, – станом зобов'язана меркантильній та вузькоособистісній активності окремих груп суспільства, які продовжують нищівно розколювати суспільний механізм на *державу і суспільство* як дві незалежні одна від одної складові суспільного життя.

Іншими словами, на зміну імперськості (суспільно-державний модус соціалістичної формації, Сходу) панівним принципом регулювання суспільних взаємозв'язків стає імперіалістичність (суспільно-державний модус капіталістичної формації, Заходу) як принцип узагальнення (інтеграції), формування дійсної конкретності, що знаходиться в протилежності до протодержавних принципів регулювання взаємозв'язків – слов'янськості та фрізерства відповідно [10].

Сьогодні громадянин все більше протиставляє себе з державою, а держава напрочуд легко відхрецується від своїх громадян. Суспільний прошарок буття заповнили суцільні *перетворені форми* удаваності, імітації, маскування дійсних суспільних детермінант і соціальних відношень.

Замість колишньої радянської солідарності – примітивний *солідаризм*, соціальної активності – зухвалий *активізм*, натомість демократії – показний *демократизм* тощо. Люди перестали вірити у свою державу: суперечність "патріотизм – патерналізм" нівельовано до рівня антагонізму.

Новий клас великих приватних власників став над суспільним виробництвом і підкорив відтворювальні суспільні механізми. Через державні інститути нові "господарі життя" намагаються закріпити своє панівне становище і забезпечити своє майнове всевладдя над суспільством. Причому не фігурально, а буквально.

Саме конспіруючись за державою як уособленням суспільно визнаного органу і діючи від її імені, вітчизняні олігархи здійснюють свою зухвалу волю, нахабно і безцеремонно *індивідуалізуючи суспільне*. Через це держава починає підкорювати суспільство, ставати над ним і домінувати у суспільному житті.

Отже, слідує словам Маркса [2], прошарок капіталістів, здійснюючи приховане насильство над іншою частиною суспільства, розколює суспільство на два непримиренних класи – панівний і пригнічений.

Взагалі “ліберальні” суспільні формації, до яких належить і Україна, переслідуючи ціль домінування особистісно-групового інтересу на протигагу суспільному шляхом олігархічної присутності у владі, ведуть до зумисного протиставлення держави і суспільства. Адже приріст олігархічного капіталу як реалізація особистісно-групового інтересу неодмінно супроводжується уцімленням інтересів лівової частини суспільства. При цьому держава, яка діє від імені і в інтересах великого капіталу, зазвичай уособлює собою інституційну форму примусу і впливу з деформованим змістом. В такій державі лозунг «все для блага людини» жорстко конкретизується: для якої? для нашої? Виникає вульгаризована держава (Г.Б.Новіков). А потому ця спотворена форма веде до поневічення самого змісту, тобто суспільства: його вульгаризації, спрощення, редукування до “стада”, “піплу”, “електорату”. Наслідки: духовне зубожіння, релятивізація моралі, розкута чуттєвість, повна свобода від... всього людяного. Адже не буває змісту неоформленого рівно як і форми беззмістовної.

Під завісою демократії вульгаризована держава в “ліберальних” суспільствах намагається наполегливо редукувати та підкоряти суспільні інтереси суб’єктивним-груповим, тобто під певну групу осіб та під себе. Робити це переважно за рахунок *іраціональних перетворених форм*, коли ненормальне, спотворене навмисно видається за належне, коли штучно імітуються або маскуються дійсно людські суспільні взаємозв’язки: “свобода слова”, “вільне волевиявлення”, “демократичний вибір” тощо. Нашарування таких перетворених форм інколи набуває критичної межі, коли загострення антагонізму внутрішнього та зовнішнього штучно послаблюється завдяки стимулюванню протестних форм масового активізму, в т.ч. *псевдореволюціям*: сучасні варіанти «кольорових» революцій – «помаранчева», «трояндова», «оксамитова» тощо.

Однак аби упередити загострення антагонізму суспільство – на протигагу впливу з боку вульгаризованої держави, – може продукувати і *раціональну перетворену форму* з метою налагодження втраченого діалектичного взаємозв’язку і розгортання суперечності. На певному етапі розвитку доволі дієвим механізмом є усвідомлення *свободи у практично всезагальній формі та необхідності одиночного (індивідуального)*. Тобто поставання *громадянського суспільства* як суспільства вільного вибору у форматі “свободи від” всього спотвореного, що

гальмує процес *одержавлення суспільства і усупільнення держави*.

Однак суспільна цілісність як єдність різних людей – це не держава, а саме суспільство, «як зовнішня держава, як держава потреби і глузду» (Г.В.Ф.Гегель). Громадянське суспільство в трактовці Г.В.Ф.Гегеля – це опосередкована працею система потреб, що ґрунтується на пануванні приватної власності і загальній формальній рівності людей. При цьому, філософ наголошує на необхідності протікання діалектичного взаємозв’язку і співвідношення соціально-економічного і політичного сфер громадянського суспільства і держави. На його думку, “громадянське суспільство – сфера реалізації особливо приватних цілей і інтересів окремої особистості. Справжньої свободи в громадянському суспільстві немає, тому що в ньому постійно присутне протиріччя між приватними інтересами та владою, що носить загальний характер”.

Розумне суспільство складається з розумних людей. Саме таке суспільство стає первинним по відношенню до держави, суспільні взаємозв’язки як сума різнобічних інтересів скріплюють суспільство (К.Маркс). А американський просвітителі Т. Пейн наголошує, “громадянське суспільство – благо, а держава – неминуче зло. Чим досконаліше громадянське суспільство, тим менше воно потребує регулювання з боку держави”.

Тому громадянське суспільство – це редуція суспільної частковості, демократії і справедливості на протигагу державній тотальності, тиранії і авторитаризму. Перспективи громадянського суспільства – це трансгресія людської свободи як усвідомленої необхідності від суспільства вільного вибору до суспільства свідомого вибору.

Таким чином на шляху поставання від одиночного (часткового) до всезагального (повністю усупільненого) через загальне (суспільне) з відмиранням держави в суспільстві постає дійсна свобода.

Тому громадянське суспільство – це лише тимчасовий своєрідний запобіжник, який не дає довести в сучасних умовах суперечність між державою і суспільством до насильного вирішення через наростання антагоністичних настроїв. А такі настрої вже доволі стрімко нарастають.

При новій українській владі натомість зовнішній стабільності т.з. пересічному українцю жити стало ніяк не легше: ціни на продовольчі товари невпинно зростають, газ дешевшає лише для промислових олігархів, а для населення він вже подорожчав на 50%, проблема підвищення пенсійного віку для жінок не на жарт засмучує не один

мільйон похилих пенсіонерів. Після місцевих виборів влада вимушена буде піти на чергову порцію антисоціальних рішень, зокрема по підвищенню тарифів у комунальній сфері. А чого вартий лише новий Податковий кодекс, який призвичаєний до того, аби малий і середній бізнес (посередні соціальні прошарки) платили за великих капіталістів і фактично самотужки поповнювали державну скарбницю. І так буде завжди, поки не буде в Україні хоча б стійкого і рішучого громадянського суспільства, здатного дати відсіч будь-яким натякам на антисоціальність і несправедливість. Але після радянського суспільства – це все одно відкат на позиції "давно минувших днів" в "предания старины глубокой".

Принагідно зауважити, що накопичення капіталу базується на принципі "не обдуриш – не проживеш". Капіталізм будується на моральному принципі **quid pro quo** (хто дає, має отримувати щось в замін) та принципі **do ut des** (давати тільки тоді, якщо ти щось отримуєш), що й санкціонують безконтрольне розгортання згаданих суб'єкт-об'єктних зв'язків, обману замість обміну (Б.В.Новіков), "павутиння" нелюдських за сутністю зв'язків примусу, підкорення, гноблення, тотальному відчуженню людини від... людини. А інакше – капітал не самозростає, не відтворюється... [7]

Таким чином, перехід на псевдокапіталістичний шлях суспільного розвитку натомість соціалістичному спровокував в Україні доволі невтішні соціальні зрушення. Лапідарно кажучи, сьогодні пересічний українець переважно "недолюблює" свою державу (не країну), яку небезпідставно уособлює з казнокрадами, злодіями і бандитами. І тому з сумом і жалем ностальгує за турботливим радянським минулим. Такі суспільні настрої стають результатом неадекватного здійснення діалектичної суперечності "держава-суспільство".

При цьому *громадянське суспільство* виступає *раціональною перетвореною формою* зумисного налагодження зв'язків вирішення суперечності, інакше – тотальний суспільний регрес і суцільне соціальне пригнічення. Іншими словами, суперечність держава-суспільство за радянських часів ґрунтувалася на альтруїстичному архетипі суспільного сприйняття та загальній свободі, а в добу капіталістичного будівництва, з появою приватної власності, – на егоїстичному **архетипі** та на індивідуальній свободі. Це й пояснює еволюцію суспільного розладу і розбалансування взаємозв'язків між державою і суспільством. Варто пам'ятати, що держава покликана не для

того, щоб перетворити життя в рай, але для того, щоб не дати перетворитися їй на справжнє пекло (М.Бердяєв).

Але викликає занепокоєння не стільки те, що країна перейшла на "ліберальну" платформу розвитку, скільки те, що в нових умовах людина у своїй цілісності, істинності і всебічності переважно деградує, заміщує і заповняє загальнолюдські цінності і мораль рівнем релятивності, прошарком перетворених форм. Адже "добробут суспільства зменшується існуванням неосвічених, аморальних або лінивих людей у суспільстві; ці шкідливі якості в людях можуть бути усунені тільки двома способами: турботою про те, щоб кожна людина отримувала **належне виховання**, і забезпеченням людини від потреби" (М.Чернишевський).

На нашу думку, оскільки людина є творцем всього минулого, сущого і грядущого, продуцентом будь-якої діяльнійшої трансгресії як "мири усіх речей" (Протагор), то від її людських якостей, суспільної волі залежать усі суспільні процеси, в т.ч. і протікання суперечності держава-суспільство. Адже можновладці – люди з народу. Важливо упередити "розруху, яка починається в головах" (М.Булгаков). А це можливо лише завдяки вихованню як "мистецтву формування людей" (Гельвецій).

Вступ України в 90-ті роки в так звану ринкову економіку спричинив стрімкий процес деформації освітньо-виховної сфери, покликавши до життя нові метаморфози у виховному процесі з глибокими і кардинальними соціальними наслідками. Саме зміни в системі економічних відносин (базисі, за Марксом) призвели до змін у системі виховання людини (елементу надбудови) [8].

Система освіти і виховання опиняються у ситуації зміни (скорше – тотального зламу) всієї системи цінностей, моральних і ідеологічних орієнтирів, ідеалів, цілей. Така система починає "продукувати" людину-маргінала, для якої "колишні" цінності вже є чужими, а нові є розмитими [8].

Система виховання і освіти – найбільший виклик українському суспільству сьогодення. Адже єдиним критерієм прогресу має бути міра вільного, всебічного, гармонійного, цілісного розвитку людини в асоційованій творчій діяльності. Тільки так живе дійсна людина, дійсно існує в режимі розподілу ("распределения" (рос.) як постійного виходу за власні межі) самодіяльності та самодіяльного розподілу [9], бо намагається жити у співпадині сутності й існування, а не виживати в режимі репродукування, попси, імітації... [7].

Адже людина є тим, чим вона не є. І тому єдина гідна людини-людей-людства мета – трансгресія кожного-багатьох-всіх до суспільства усвідомленого вибору, свободи у формі практичної всезагальності, у формі **свободи для кожного-багатьох-всіх.**

Література:

1. Маркс К., Энгельс Ф., Избранные сочинения в 9-ти томах / К. Маркс, Ф. Энгельс, – т. 6, с. 239.
2. В.И. Ленин, Полное собрание сочинений / В.И. Ленин, – Издательство политической литературы, 1967. – т. 33, с.7.
3. Соловьев А.И. Три облика государства – три стратегии гражданского общества / А.И. Соловьев – Полис. – 1996. – № 6. – с. 29.
4. Новіков Б.В. Творчість як спосіб здійснення гуманізму / Б.В. Новіков – К., 2005 г., с. 332.
5. Маркс К., Энгельс Ф., Соч. т. 4 / К. Маркс, Ф. Энгельс – т. 4 с. 447.
6. Ленин В.И., Полное собрание сочинений / В.И. Ленин, – Издательство политической литературы, – т. 39. с. 73.
7. Богачев Р.М. Суспільна криза у партитурі лібералізму. Стаття / Р.М. Богачев Бюлетень Другого Міжнародного Нобелівського економічного форуму «Світова економіка XXI віку: цикли і кризи». 19-22 травня 2010 р., м. Дніпропетровськ.
8. Мельниченко А.А. Спроба філософської рефлексії проблеми виховання крізь призму методології перетворених форм / А.А. Мельниченко, – Вісник Національного авіаційного університету: Філософія. Культурологія. – 2006. – №1(3). – С.80-85.
9. Новіков Б.В. О гуманизме и антигуманизме / Б.В.Новиков. – К.: ІВЦ “Політехніка”, 2001. – 378 с.
10. Богачев Р.М. Феномен імперськості і імпералістичності. Стаття / Богачев Р.М. Мультиверсум. Філософський альманах – К.: 2010. 256 с. – № 94.